

- історії красномовства України) // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
3. Мацько Л., Мацько О. Риторика: Навч. посібник. – К., 2003.
  4. Медвідь А. Риторична спадщина як джерело до вивчення курсу ораторського мистецтва. Історія української науки на межі тисячоліть: Збірник наукових праць / Відп. редактор О. Пилипчук. – К., 2004. – Вип. 17.
  5. Медвідь А., Медвідь Ф. Ораторське мистецтво правників: Навч. посібник. – К., 2005.
  6. Сагач Г. Риторика: Навч. посібник. – К., 2000.
  7. Франко І. Двоязичність і дволичність // ЛНВ. – Львів, 1905. – Т. 30. – Кн. 6.
  8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Тетяна Космега (Львів)

Комунікативна компетенція Івана Франка та особливості його риторики

Комунікативна компетенція відображає своєрідність сприйняття мовлення, специфіку його творення, мовленнєву поведінку, що охоплює й вербальні, і невербальні засоби. Мовна особистість комуніканта – це репрезентований у мові та мовленні фрагмент свідомості мовця, що містить три рівні: вербально-семантичний, тезаурусний та мотиваційно-прагматичний. Вербально-семантичний і тезаурусний рівні І. Франка як мовної особистості частково вивчено й навіть відображено в українській лексикографії (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга та ін.). Нагадаймо, що тезаурус у широкому значенні – це енциклопедичні, “фонові” знання про світ; його зміст можна проаналізувати ієрархічно, створивши таку модель: від окремих абстрагованих ознак елементарного характеру на найнижчому рівні до когнітивних супраструктур на найвищому. У вужчому значенні його можна інтерпретувати як “понятійний словник”, тобто список усіх понять, які засвоїв індивідуум у їх взаємодії. Індивідуальний тезаурус – понятійний та концептуальний словник, сукупність більш чи менш дискретних смислів, які накопичив індивідуум у своїй свідомості впродовж життя. Звичайно, повне виокремлення та опис тезауруса І. Франка – праця майбутніх поколінь мовознавців.

На жаль, досі ще повністю не проаналізовано, наскільки вивченою є лінгвістична франкіана. М. Гнатюк слушно зазначив, що “окремі галузі франкознавства звертають на себе увагу своєю глибиною. Серед цих досліджень студії С. Смаль-Стоцького про мову І. Франка, як і ранні аналогічні розвідки з цього питання М. Сумцова. Академік С. Смаль-Стоцький цілком резонно зауважував, що теперішня літературна мова – це мова І. Франка, мова жива, не скута жодними путами. Синкретичними є дослідження С. Єфремова. Автор значно доповнив фактичним матеріалом свої ранні студії про І. Франка, будучи вірним принципам соціологічного аналізу, у праці

“Співець боротьби і контрастів” у другому (1919) та третьому (1926) виданнях. Праця С. Єфремова була однією з найгрунтовніших у 20-ті роки. Вона мала значний вплив на таких франкознавців, як Василь Верниволя (Василь Сімович), Василь Щурат“ [2: 36]. Вагомий внесок у вивчення проблеми “Мова творів Франка” зробила Я. Закревська. І. Денисюк наголосив, що “мовознавчі погляди вченого по-новому висвітлено у... актуальній... праці... проф. Т. Панько “Мова і нація в концепції Івана Франка” [2: 18]. Сьогодні мовознавчу франкіану розробляють такі науковці, як О. Сербенська, Л. Полюга, Ф. Бацевич, Г. Мацюк, І. Ощипко, І. Кочан, В. Грещук, М. Лесюк, Л. Невідомська, І. Галенко, Н. Плиса та ін., проте погодьмося з думкою М. Гнатюка, що “...за більш ніж сторічну історію франкознавство тільки певним чином стало комплексною галуззю гуманітарного знання” [2: 32].

Об’єктом цієї наукової розвідки є І. Франко як мовна особистість, талановитий співбесідник, ритор, речник, оратор, декламатор, а отже, досліджуватимемо мовну та комунікативну компетенцію письменника.

Багатогранність, енциклопедичність, талановитість, унікальність І. Франка виражена передусім у його мовленні, у його діяльності як оратора, промовця, адресата та адресанта в повсякденній комунікації, творця і слухача усного мовлення, поліглота, що вмотивовано високим рівнем його культури, яка ввібрала цінності минулого й сучасного українського народу та багатьох інших народів планети. Саме в такому ракурсі особистість І. Франка сьогодні достатньо не вивчена. Цей аспект дослідження вимагає врахування всіх умов, у яких формувалася мовна особистість І. Франка, політичної, соціальної, психологічної, культурної, лінгвокультурної та полілінгвокультурної ситуацій [3].

Отже, якщо вербально-семантичний та тезаурусний рівні мовної свідомості І. Франка частково вивчені, то мотиваційно-прагматичний рівень ще не був об’єктом вивчення.

Предмет цієї статті – “живе”, усне мовлення І. Франка, його дискурс: промови, доповіді, виступи, бесіди, декламації; особливості спілкування з урахуванням різних адресатів – дітей, молоді, зокрема студентів, учнів, жіноцтва, друзів тощо, у різних мовленнєвих ситуаціях (віче, урочистий вечір, лекція, в гостях тощо), а також у ситуаціях, що вимагали навичок міжкультурної комунікації. І. Франко зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної, юридичної та академічної риторики. Його усне мовлення вирізняється характерними ознаками, серед яких особистісні мовні кліше, гумор, прецедентність, використання ремінісценцій, міжкультурна діалогічність, толерантність, тактовність, ввічливість, відсутність категоричності, різкості, уважність, проте життєва скрута вплинула на І. Франка так, що він деколи надто виразно виявляв свої емоції, потрапляв під хвилевий настрій і міг бути не зовсім коректним, особливо вразливим став письменник в останні роки свого життя, що було спричинено його важкою хворобою. Як слушно зауважив І. Денисюк, “не досліджені психологічні основи характеру І. Франка. Без урахування їх незрозумілими стають деякі “скоки” (вислів М. Павлика) у поведінці письменника” [2: 15],

а психологічні основи характеру, безумовно, відображаються в його мовленні, не лише художньому, але передусім повсякденному, побутовому.

Варто зауважити, що в Галичині в ході пробудження національного життя вироблялася риторична майстерність, майстерність прилюдних виступів. Про це І. Франко писав, коли згадував про приїзд у Австрію М. Лисенка. Письменник зазначив, що композитора здивували манери галичан, його вразила їхня здатність “говорити промови”. Отже, І. Франко навичками ораторського мистецтва завдячує не лише своєму талантові, а й високому рівневі риторичної практики в Галичині. Окрім того, полілінгвокультурна ситуація Галичини другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. також великою мірою сприяла формуванню та становленню мовної й комунікативної компетенції І. Франка, адже він знав понад п’ятнадцять мов. Білінгвальність і полікультурність панували в сім’ї письменника, адже його мати була шляхтянкою.

Матеріал цього дослідження – спогади про І. Франка його сучасників, власні спогади Каменяра, висловлювання письменника, виступи, факти біографії та аналіз творчої діяльності. У зібранні творів І. Франка частково містяться його публічні виклади, наприклад, доповідь на вічі 15 листопада 1906 року “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова”, виступ на 25-літньому ювілеї творчої діяльності, на банкеті з приводу зазначеної події, зразком наукової промови є доповідь “Шевченко – ляхам”. Крім того, І. Франко оцінював виклади своїх сучасників, зокрема маємо таку оцінку лекцій Міріама (див.: “Доповіді Міріама”) тощо. Є в І. Франка і спеціальна праця, присвячена мистецтву красномовства, – “*Bel parlar gentile*” (“Вишукане красномовство”).

Риторика в сучасному мовознавстві привертає особливу увагу науковців, проте однозначного розуміння специфіки цієї науки на сьогодні не існує. Більшість учених вважає, що риторика – це теорія і практика майстерності мовлення, з урахуванням його впливової, переконувальної сили, його доцільності, ефективності в досягненні мети спілкування. Саме такий погляд відображено в праці І. Франка “*Bel parlar gentile*” (“Вишукане красномовство”). Завдання риторики І. Франко розумів так: подавати матеріал вибірково, продумано; говорити живою мовою; формулювати думки так, щоб люди хотіли слухати. “Грунтуються вони на методологічному кредо ораторської майстерності: від форми – до змісту, від зацікавленості – до осмисленості” [4: 179]. Письменник знав, що цікавить людей, завжди зважав на репліки слухачів, їхні питання, “фіксував увагу на роздумах слухачів, на тому, “як то цікаво випитуються наші люди”, коли оповідач розбудив інтерес” [4: 179]. Доповідачеві, який готується до виступу, І. Франко рекомендував, “щоб викладчик виходив не з абстракцій, не з принципів, а з якого єдиного факту або явища” [6: т. 45: 195]. Отже, у риторичі важливо не тільки зважати на специфіку використання мовленнєвих засобів, а визначати вдалий момент для виступу, враховувати специфіку мовлення у проекції на конкретного адресата, ситуацію, треба вміти передбачати реакції слухачів тощо.

Риторика сьогодні є яскраво вираженою антропоцентрично. У центрі її уваги – особистість промовця, зокрема, не лише мовленнєва чи комунікативна, але і її зовнішній вигляд, уміння користуватися паралінгвістичними засобами.

Як зазначила Т. Панько, “... не випадково ознакою інтелігентних людей І. Франко вважав володіння секретом “заговорити до простого чоловіка його мовою і його поняттями”, промовити “серцем до серця” [4: 179]. І. Франко також зауважив, що простий народ, селяни виробили собі “...на основі власних, давніших початків і власного естетичного почуття ...той товариський, господарський стиль, повний ясності, скромності і простоти, який особливо сьогодні, в пору панування абстракції, претензійності, вишуканої кольористики та символізації... на кожного чоловіка з не затуманеною головою робить враження подуву свіжого повітря” [6: т. 37: 20].

Сучасну неориторику дехто розглядає як мистецтво керування, як один із засобів завоювання влади, як інтеграційну методологічну дисципліну про мовлення та спілкування взагалі. Сьогодні ми є свідками піар-технологій, де риторика – перша помічниця. Той, хто йде в так звану велику політику, має знати основні комунікативні закони, володіти словесними технологіями. Про це писав і І. Франко.

Об’єкт риторики – конкретні тексти в конкретних ситуаціях спілкування. Аналізують тексти у прагматичному аспекті, зокрема, з огляду на їх переконувальну силу; впливовість, результативність (ефективність). Предмет риторики широкий – мовлення загалом, його стилістика і мовленнєве спілкування, поведінка, які разом із невербальними засобами скеровані на оптимізацію спілкування. Одним із важливих питань риторики є питання про особистість ратора, його індивідуально-психологічні якості, які забезпечують йому успішність у мовленні. Як зазначив І. Франко, оратор, як і письменник, повинен бути “дзеркалом свого часу”, “його сурмачем і літописцем”, він повинен бути носієм і “рефлектором” суспільних відносин. Письменник наголошував, що оратор має володіти такими якостями, як розвинені відчуття і сприйняття, емоційність, жива фантазія, уміння спостерігати, аналізувати, синтезувати, швидко реагувати на реакцію слухачів, володіти високими моральними якостями, широким світоглядом, глибокими знаннями в різних сферах. Справжній ритор, за концепцією І. Франка, повинен бути оптимістом, добре розуміти психологію людей, мати гуманне серце, “ясний погляд на світ і на людей”, бути в міру об’єктивним та суб’єктивним, тактовним, висловлювати думки якнайясніше, якнайпростіше, якнайкоротше, добре володіти технікою мовлення. За концепцією І. Франка, справжній оратор мусить багато працювати над собою, адже його успіх – це здобуток інтенсивної “духовної”, тобто інтелектуальної праці “над власною освітою, над опануванням мови..., техніки...” [6: т. 31: 261]. Саме таким і був І. Франко.

Однак про його риторичні здібності сучасники пишуть по-різному. Як згадує М. Мочульський, “... д-р Володимир Охримович у своїх “Причинках до біографії і характеристики Івана Франка” написав, що Франко не був красномовцем. Я не

міг би сказати цього про Франка. Я чув не раз Франка, як він промовляв на вічах, зборах, засіданнях і сходинах, і мушу сказати протилежне – він був красномовцем. Правда, він говорив спокійно, без патосу, без жестикуляції, але слова пилили з його вуст заокруглені, образові, закрашені іронією; пилили й пилили, ворушили серце, переконували залізною логікою розум. Франко як промовець не грав на людських душах тільки лірикою, він не був демагогом, він оперував фактами, холодною дійсністю; коли треба, колов, пік, батожив і переконував своїм розумом і мудрістю” [5: 364].

Хоча В. Охримович і зазначав, що “Франко не був красномовцем”, проте далі в тексті його спогадів читаємо, що промови І. Франка все ж дуже подобалися останньому, оскільки він написав: “...але я дуже любив слухати, як він промовляв чи на засіданнях і сходинах, чи на викладах, чи на зборах і вічах. Він говорив короткими, простими реченнями, без зайвих додатків, без риторичних прикрас і зворотів, без хвастощів, без демагогії, без фальшивого або пересадного пафосу, говорив ясно і зрозуміло. Ніколи не відбігав від річі, про яку була мова, ніколи не пописувався своїм знанням і своєю ученістю. Завсіди говорив з глибини свого переконання, без хитрості, без лукавства...” [5: 90].

М. Черемшина не міг знайти в своєму досвіді прецедента щодо ораторських здібностей І. Франка, він описує, яку силу мало слово Каменяра на маси, проєктуючи особливості дії його слів, власне, на себе: “...до того часу видавався мені наймудрішим бесідником професор Чиглярж, що викладав римське право, однак коли я почув Франка, поставив я його далеко вище Чигляржа і вище всіх бесідників із мітингу. Хотілося перед ним упасти й цілувати його руки й ноги...” [5: 282]. Отже, мовлення І. Франка було сугестивним.

Коли письменник кандидував до парламенту, він активно виступав на вічах, про що збереглося багато згадок. До прикладу, В. Пачовський писав: “...незабаром прийшов Франко... Я встав, вклонився... Франко говорив просто, щиро і був дуже привітний, мене захопив своєю поведінкою...” [5: 300]. Про ораторські здібності І. Франка згадував і В. Дорошенко: “Мені довелось почути Франка і як оратора. Тоді ж таки, під час курсів, відбулося у Львові перше віче українських народних учителів Галичини й Буковини, на яке комітет запросив і Франка, що тішився серед учительства великою популярністю. Поява Франка... викликала справжню овацію на його честь. Довго не вмовкали оплески і вигуки: “Слава!” У відповідь на привіти узяв слово Франко. Говорив він тоді коротко, і хоч промова його не була заздалегідь обдумана, а була ніби відповіддю на зверненні до нього слова, проте була архітвором ораторського мистецтва, що поєднував великий розум надзвичайно талановитої людини, високу освіту й інтелігентність із простотою вислову селянина, його природною мудрістю... Промова його знову викликала бурю оплесків” [5: 403].

У мовленні людини, на слухну думку І. Франка, відображаються її індивідуально-психічні властивості, її “духовне обличчя”. Що більше окремих індивідуально-відмінних прикмет особистості, “чим вони характерніші та гармонічніші,

тим багатша, сильніша і симпатичніша індивідуальність людини...” [6: т. 33: 244]. Письменник розмірковує про таке важливе поняття, що характеризує ритора, як “склад душі”, яке охоплює не лише розум, інтелектуальну працьовитість, а, звичайно, й мову, що тісно пов’язана з мисленням. Він наголошує, що в кожного мовця є своє особливе, характерне мовлення, свої типові вислови, звороти, своя будова фраз, свої улюблені слова. На думку І. Франка, мовлення має дуже великий спектр відтінків, воно може бути: “штучним”, “силуваним”, “академічно неповертливим”, “мелодійним”, “музикальним”, “ритмічним”, “нешаблонним”, “абстрактним”, “сміливим”, таким, що “містить натяки”, “тактовним”, “помірним художньо”, “без ніяких риторичних штучок”, таким, що в ньому немає “ані тіні переседи, переладовання, бомбасту і неприродності”.

І. Кобилецький, Є. Чикаленко, М. Вороний, В. Сімович, Г. Величко зазначали, що І. Франко за своєю поведінкою “був зовсім європейцем і поступовою людиною...” [5: 292]; “...взятий в цілому, був серед галицького суспільства якимсь уніа-том, особою, що на цілу голову стояла понад загальним рівнем...” [5: 286–287].

У комунікації дуже важлива загальна установка щодо свого ближнього: дружлюбна, відкрита чи скептична, закрита. Установка І. Франка була дружлюбною та відкритою. На це вказує, наприклад, М. Мочульський, який не погоджувався з думкою В. Охримовича і подав свою, проте поширенішу думку щодо оцінки комунікативних властивостей І. Франка, зокрема він зазначив: “В. Охримович пише, що Франко не любив товариства. Але ж Франко любив товариство, тільки, на жаль, не мав доброго і не завжди мав час на товариські розмови. Довкола себе він любив рух. Найкращий доказ – сам він брав велику участь у вічах і стикався багато з людьми...” [5: 374].

К. Попович вважала, що І. Франко був надто безпосереднім і не любив лицемірства, називав усе своїми іменами, за любов платив любов’ю, в його оточенні було не так багато щирих людей, тому він їх дуже цінував, порівняймо: “...заохочений гостинним прийомом в домі моїх батьків, частенько – майже щотижня – пішки (3 милі) забігав до Жовтанців, щоб, як він казав, “відвести душу”. Не любив лишень стрічатись з якимись гостями у нас, перед якими, як він казав, “не хочу парадувати”. Тому тоді, коли тих гостей не можна було якось зручно та швидко позбутися, Франко, незважаючи ні на які просьби, ані переконання, ані на правила товариської пристойності, схоплював притьмом свій крилатий капелюх і, не дожидуючи підводи, пішки стрибав назад до Львова, зовсім не дбаючи, яке враження залишить така незвичайна поведінка по собі. Франко взагалі про якийсь товариський кодекс пристойності знав стільки, що новонароджене немовля” [5: 127].

Проте ще в дитинстві “поведення Франка з товаришами шкільними, – як пише К. Бандрівський, – було все приязне” [5: 51].

А Б. Лепкий звернув увагу на те, що І. Франко “мало коли захоплювався і гарячився, часто, здавалося, що балакає від несхочу. Не скажу, що був привітний поки його ближче хтось не пізнав...” [5: 241]. Як згадував О. Волянський, “взагалі

Франко умів вести товариську бесіду та надати їй такий напрям, що не тільки бавила, але й учила, а своїм інтересним викладом зацікавлював навіть найбільш на все байдужих людей” [5: 496].

Свої роздуми над комунікативними особливостями І. Франка залишили і його діти, зокрема вони зазначають: 1) “відколи тямлю батько в мові був стриманий і не любив багато говорити, хоч завжди був веселий і привітний...” [5: 454]; 2) “батько був майже завжди опанований і спокійний, отож удома “непорозуміння” із батьком були хіба виїмково...” [5: 457]; 3) “ми, діти, переконалися, що в принципових, важливих справах батько був непоступливий і легше зносив особисту кривду, ніж громадську” [5: 460–461]; 4) “терпіти не міг людей, які не додержували слова, не виконували обіцянок, не приходили в умовлений час” [5: 460]; 5) “з багатьма з друзів батько був на “ти” [5: 461].

Т. Франко залишив інформацію про ставлення батька до людей, які приходили до них у гості, порівняймо: “Гості бували різного типу. Одні, найменшим числом, приходили тільки відвідати і скласти поклін великому письменникові... Інші гості просили порад у справах редакційних..., деякі залишали батькові свої рукописи..., деякі знаходили тут розраду у своїх тимчасових невдачах; траплялися надміру говірливі, яких Іван Якович не любив, вибачався чемно перед такими і йшов до своєї праці” [5: 462]. І. Франко сам був досить мовчазною особою і не любив надто балакучих людей.

Донька І. Франка Анна також пригадувала, що в них часто бували гості, зокрема “...заходили гості з Росії, Чехії, Німеччини, Франції. Нас дуже дивувало і збуджувало нашу гордість, як ми чули, що тато з чемності говорив до них на їхніх мовах. Цей факт ми між собою жваво дискутували, бо часом ми й не знали, яка це була мова...” [5: 477].

Про манеру, стиль усного мовлення І. Франка кваліфіковано писав також М. Рудницький. “Незвичайна легкість, з якою Франко писав, була обумовлена ясністю думки, яку він міг так само легко висловлювати усно. Стиль його творів не відрізняється в основному від стилю розмови – природної, цілеспрямованої” [5: 337]. А. Ніковський також наголошував, що фраз І. Франка не можна відбудувати, вони “говорені перш за все чистою живою мовою, себто з опущеннями, уривано, граматично незакінчено. А проте дивом-дивним кожна мала в собі широку думку, варту розроблення, цінну й ґрунтовну, як теза з великої праці” [5: 425]. А. Чайковський дуже влучно, коротко і пристрасно розповів про те, як спілкувався з письменником: “...він вмів так любо, ядерно говорити, що не пропустиш ні одного словечка” [5: 98].

М. Рудницький наголошував, що в товаристві І. Франко “ніколи не намагався висунути себе на перше місце і залюбки прислухався до чужих думок. Ця риса його вдачі допомагала йому збагачувати свій досвід письменника – розуміти людську психологію” [5: 338].

Улюбленими співбесідниками І. Франка були священики. Як пише П. Франко, “батько мав багато приятелів поміж священиками... з глибокою пошаною говорив

про митр. Шептицького...” [5: 459]. І. Франко цінував тих священників, які вчили людей мислити, слово яких було повчальним та зразковим з огляду на риторичну. Про риторичну А. Шептицького письменник залишив такий відгук: “Митрополит Андрій говорить... як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він старається – перший признак мислячого чоловіка – класти дистинкції, розрізнення між речами та поняттями, не мішати різнорідного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з Письма Святого або з отців церкви” [6: т. 45: 379].

Найточніше про себе, особливості своєї поведінки написав сам І. Франко в листі до О. Рошкевич, що, як дуже важливе у розумінні письменника як особистості, виокремив ще М. Возняк у праці “Автобіографічний елемент в оповіданні І. Франка “На дні””: “...так само й я переконався, що й Ти не менше розумно й ліберально відносишся до всього того, що заключається у пустій фразі “не випадає”. Думаю впрочім, що сесь пункт в нашій будучій життю буде нам робити найменше труднощів (йдеться про стосунки між чоловіком та жінкою. – Т. К.), бо щодо мене, то вже сам мій темперамент, м’який і податливий, далекий від усякої тиранії. Одного тільки боюся, а іменно того: не раз мені лучається, живучи ближче з деякими людьми, що, коли вони через яке-небудь глупе поступування стратять у мене поважання, то я стаю для них хвилями дуже прикрий, несправедливий, їдкий; то поступування пізніше болить мене самого, коли розважу все ближче, в даній хвилі не можу зміркуватися. Се одна з моїх найпоганіших хиб, – така хиба, над котрої усуненням я працюю від кількох літ, а все надармо...” [1: 39]. Отже, І. Франко був самокритичним і старався працювати над поліпшенням своїх не найкращих рис характеру.

Письменник мав приятелів, але мав і недоброзичливців. Про це писали П. Карманський, М. Вороний та інші, зазначаючи, що “...він мав безліч ворогів і з польських, і з москвофільських, і з українських опортуністичних партій, і часом вони, як чорна галич, обсідали його, клеветали, поносили, ганьбили... А Франко, немов титан, підводився і з незвичайною умілістю й рівновагою в душі умів завжди дати їм добру відправу чи як публіцист у газеті, чи як промовець на вічах” [5: 287].

Отже, І. Франко був у своїй поведінці, як усяка людина, мінливим, його поведінка, і мовленнєва також, залежала від оточення, що цілком природно.

І. Франко знав закони комунікації, зокрема те, що люди швидше сприймають негативну інформацію, аніж позитивну, люблять поширювати негативні чутки, негативно когось оцінювати, тому цю слабкість людей він їм вибачав. Водночас не дозволяв собі бути до когось несправедливим, а якщо йому здавалося, що він когось образив, то старався якнайшвидше це виправити. Проте Франка не можна було в чомусь переконати, якщо він сам цього не сприймав, він не порушував своїх принципів, хоча й не був надто категоричним: “...Як хто пригрівився проти поета, він не довго носив гнів у своєму серці. А коли сам зробив кому кривду у першому гніві, жалувал того і старався направити зло” [5: 374].

У скрутних ситуаціях І. Франко майже завжди надавав перевагу мовчанню, ніколи не брав участі в інтригах, порівняймо: “Франко був мовчазний і не любив звірятися перед ким-небудь. Душі не відчиняв настіж, бо знав, що люди увійшли б зараз до неї з брудними чобітьми. Він більше любив прислуховуватись, як інші говорили, а тоді і сам сказав кілька слів. Але часом оживлявся і ставав говірким” [5: 374]. Як вважав І. Лизанівський, І. Франко – це “прекрасна, культурна, ніжна й чуйна людина” [5: 169], цю характеристику вдало доповнив А. Дольницький, зазначаючи, що “...Іван Франко був одвертий, рішучий, самостійний у своїх думках, які умів своїм словом боронити, але шанував переконання інших, легко орієнтувався, був незвичайно працювятий, з буйною уявою, не раз не числячися з дійсним життям – поет, а при тому товариський, що міг стати комусь щирим другом” [5: 82].

С. Єфремов вдало схарактеризував ставлення І. Франка до свого співбесідника, адресата та наголосив на його умінні передусім слухати інших: “Цей енциклопедист, що знав багато і знав по-справжньому, ніколи не висловлювався категорично, щоб прибити розмовника своїм авторитетом: догматичних ноток просто бракувало в його голосі. Скільки разів чув я, як на слова: “Най пан доктор скажуть” – чулося протягло-нерішуче: “Або я знаю”, і вже потім тільки, серед розмови, виявлялося, що він таки знає. Не любив Франко і панувати в розмові, використовуючи свою очевидну перевагу. Умів не тільки говорити, але вмів – і це головніше, бо трапляється так рідко – умів і слухати...” [5: 226–227].

І. Франко “не визнавав безмежно довгих балачок у кав’ярні та ресторанах. Молодші за нього Лесь Мартович і Василь Стефаник, приїхавши у Львів, не раз вдавалися до різних хитрощів, щоб звабити І. Франка в своє товариство. Одного разу ввечері, сидячи в кав’ярні “Централь”, вони переслали йому записку такого змісту: “Ми доконче потребуємо вашої поради. У нас є чудові сюжети. Приходьте до “централки...”. Через півгодини І. Франко відповів: “Моя єдина порада – перевірити сюжети на папері. А з оповіданнями заходьте до мене. Нам треба геніальних творів”. Іншим часом зайшла суперечка про заголовки творів. Хтось з присутніх зауважив, що ефектний заголовок іноді вирішує успіх книжки, а І. Франко не надає цьому відповідного значення. “Ефектні заголовки справді допомагають багатьом письменникам, – відповів він. – Заголовок – єдина річ, яка залишається в пам’яті читачів від їх творів” [5: 349].

І. Франко завжди критично ставився до себе і був дуже незадоволений, коли його жарт виявлявся недоречним. На цю його рису звернув увагу М. Возняк, який подав цю цитату з листів І. Франка до Ольги Рошкевич: “...Знаєш, люба моя, – вчора, одержавши Твій лист, я був дуже лютий на себе. Що за погана в мене натура жартувати, коли не вмію делікатно, а кождий жарт виходить такий грубий, незграбний і разить кожного. По якого чорта мені робити гризоту людям своїми глупими жартами, а ще передусім робити гризоту Тобі, моя зірочко... Але що ж зробиш зо мною! Кілька разів я сам на себе лючуся за такі речі, а все-таки мене не покидає тога погана вдача!...” [1: 48–49].

Як відомо, гумор у комунікації має велике значення, оскільки робить мовлення виразнішим, таким, що запам'ятовується, має більшу переконливу силу, проте не кожний оратор ним володіє. Гумор вважають характерною національною рисою українців.

Під час спілкування з товаришами, приятелями, друзями І. Франко говорив просто, спокійно, “він не виголошував самовпевнено слів, доводячи якісь “нові ідеї”, а розмовляв спокійно, трохи притишено” [5: 334]. У розмові І. Франко, як кожна звичайна людина, вживав улюблені слова чи фрази. М. Вороний до таких слів відносить російське “харашо”, порівняймо: “Ще раз стискаючи мені руку, весело сказав: “Ха-ра-шо!” (Його любий вираз, якого він, пустуючи, вживав, умисно вимовляючи по-російськи)” [5: 285]. К. Студинський запам'ятав інше слово, що було також улюбленим у Франка – “ладно”, порівняймо: “Франко читав скоро, підсміхувався та доповів: “Ладно! Видрукую...” [5: 103–104]. Коли І. Франко про щось розмірковував, то любив промовляти сам до себе: “Так-так!” Ці слова допомагали письменнику зосереджуватися, сприяли активізації внутрішнього мовлення. Про це писав С. Єфремов: “Збігають хвилини... потім рвачкий рух немов чоловік прокидається й скидає з себе навіяне та вертається до дійсності, притишене зітхання, коротке “так-так” [5: 227]. Сучасники І. Франка звернули увагу ще на один улюблений його вислів – “зчеркайте”, який він використовував, коли йшлося про письменницьку працю...” [5: 151]. Т. Коваль до улюблених Франкових висловів-приповідок відносить “екстрими ся стрічають” [2: 87], що відображає особливості характеру І. Франка як людини, що містить “у собі різні сили”, певну “двоїстість”. В. Охримович наголошував, що І. Франко “любив уживати лапідарних досадних висловів і драстичних, дотепних, часом не дуже салонних простонародних порівнянь і приповідок” [5: 90]. У розмові письменник доречно вживав приказки, прислів'я та крилаті вирази. Про те, що І. Франко мав дуже добру пам'ять, а тому в своєму мовленні надто часто використовував цитати, пишуть й інші, наприклад: “Перец розповідав далі: “Франко буквально полонив мене як людина надзвичайно високої ерудиції, з великим знанням іноземних мов, блискучою ясною пам'яттю, яка давала змогу оперувати численними цитатами” [5: 332].

М. Яцків звернув увагу на специфіку мовленнєвого етикету письменника, який завжди був увічливий та привітний: “Ввійшовши до кімнати, Франко вітає нас звичайним “добрий день” і подає руку. Його голос – ...чистий і мелодійний... Я ніколи не бачив його сердитим, – пише М. Яцків, – не чув, щоб він говорив роздратованим, піднесеним тоном...” [5: 305]. У комунікативному арсеналі І. Франка була й типова для західних українців формула вітання “Сервус”, а коли Франко приїжджав на село, то завжди вітався “Дай Боже!”, “Дай Боже, щастя!” як того вимагав етикет!” [5: 432]

Паралінгвістичні засоби, як відомо, виконують функції, що активно доповнюють вербальне мовлення, зокрема репрезентують емоційні стани. Феномени, які зазвичай вважають паралінгвістичними, науковці називають “зовнішньою формою

дискурсу”. Одним із своєрідних феноменів цієї царини є мовчання, оскільки не лише активна діяльність, а й бездіяльність, слова і мовчання – все цінне в спілкуванні. І. Франко любив мовчання. Дискретними одиницями мовчання є паузи. Термін “пауза” письменник перетворив на метафору, порівняймо: “Опівніч... В душі глибока павза... В продроглих пальцях застигло перо...”

Паузи, ритм, інтонація – реалізатори просодії комуніканта. У комунікативній компетенції І. Франка – це передусім сигнали, що стимулюють слухання: кивки голови, інтенсивний погляд, сигнал “гм”, використання улюблених слів тощо.

Зазвичай І. Франко розмовляв спокійно й трохи притишено, тобто “крик”, “підвищення голосу” не були йому властиві. “Зачарований вийшов я від нього, – пише Д. Лук’янович. – Розмовляв же я з великим поетом і великою людиною! Голос його я ще ніби чув: спокійний, зрівноважений, переконливий голос великого вчителя” [5: 319].

На особливості голосу І. Франка, його дикцію та манеру спілкування звернув увагу С. Гаєвський: “...надзвичайно виразно-округлена дикція рівного і чулого голосу приковувала до себе увагу... У балачці Франко дуже оживився; голос набрав міці і звучав досить виразно” [5: 420–421].

Очі людини можуть, як відомо, багато “говорити”. Про функцію очей у комунікації І. Франка є кілька свідчень. Його очі можуть “заглядати уважно в душу” [5: 138]. “...Очі оживились і просвічували природний розум утомленого життям поета...” [5: 420–421]. Як відомо, в депресії людина значно зменшує рівень пильного погляду. Під час посилення хвороби І. Франко уникав поглядів.

Коли І. Франко напружено думав, він, як і всі мислителі, морщив чоло, але ніколи не потирав лоба рукою, як це роблять люди зі слабкою пам’яттю, про що згадували його сучасники. Як пише К. Гриневичева, “свої рефлексії... Франко диктував з пам’яті. Без помочі яких-небудь записок, так плавно і бистро, начеб безперервно читав... Більше двох годин без утоми для себе, оживлений і бадьорий, у питомій стихії, міряв ритмічним ходом ширину кімнати, від часу до часу струшуючи руками, звичайно стуленими щічкою на грудях, немов висипав із них щось настирливе...” [5: 144]. Отже, типовий жест І. Франка – “руки, стулені на грудях” – засвідчує певну замкнутість, заглибленість у собі, а потреба в ритмічному русі під час процесу творчості – активність, енергію натури. Сучасники письменника серед його типових поз називають ще й таку – “Франко сидів... над паперами, на рамені у нього дрімав друг учених – кіт” [5: 145]. Письменник завжди сидів, пригнувши спину, що свідчить про уміння зосереджуватися. Активна жестикуляція не була властива митцеві й виявлялася лише в хвилини хвилювання. Проте жест “заперечення рухом голови” засвідчував у Франка категоричну відмову: “Франко говорив безперервно найменше півгодини. Неспокійна, чи сей видаток енергії не відіб’ється опісля некорисно на здоров’ї хворого, я кілька разів просила не томити себе мовою. Але він заперечував рухом голови, який не переносив опору...” [5: 147].

До сталих особливостей міжособистісної взаємодії можна віднести звичку І. Франка одночасно писати і когось слухати, брати участь у розмові. Така “под-

війна” робота в нього виходила непогано: “Це було в нього звичайне: писав або читав і одночасно брав участь у балазці. Його питання, відповіді і пояснення були тоді звичайно короткі, лаконічні. Уривав він свою “другу” роботу тільки тоді, коли мав ширше щось пояснити або сконкретизувати. Взагалі треба сказати, що Франко майже ніколи не випускав олівця з рук...” [5: 258].

Отже, у побутово-розмовному мовленні І. Франко використовував усі мовленнєві жанри. Як відомо, мовленнєві жанри побутово-розмовного мовлення є засобом орієнтації в багатогранності діалогічних комунікативних смислів, вони беруть участь у становленні комунікативної компетенції мовної особистості; оволодіння жанровою системністю випереджує оволодіння мовною системністю. І. Франко добре володів різновидами фатичних та інформативних жанрів, конвенційних і неконвенційних, риторичних і нериторичних. Серед фатичних жанрів він використовував такі, що поліпшують спілкування, прямі та непрямі, надаючи перевагу непрямим: він любив робити компліменти, визнавав успіхи інших, навіть критикував І. Франко так, що слухач не одразу це розумів, любив м’яко жартувати, не любив скаржитися. Прямі фатичні мовленнєві жанри, що погіршують спілкування, не були властиві І. Франкові, оскільки він не любив ображати людей, не був ініціатором сварок. Він був людиною неконфліктною, був стриманим, мовчазним.

До риторичних жанрів побутово-розмовного мовлення традиційно відносять світські бесіди та застільні жарти. Ці жанри обслуговують неофіційні, але публічні комунікативні ситуації. Відомо, що І. Франко уникав “пустих” світських розмов, але коли бував у товаристві, зокрема у львівських кав’ярнях, то був веселим, кмітливим, дотепним, цікавим співбесідником. У гості І. Франко ходив рідко, але радо приймав гостей у себе. Був уважним, привітним, гостинним господарем.

Конвенційні та неконвенційні жанри класифікують за метою спілкування, вони диктують чітку інтерпретацію комунікативних намірів. Тут І. Франко був майстром спілкування, оскільки завжди розумів ситуацію, у яку потрапляв, і поведінка його була адекватною. У будь-якій ситуації І. Франко вмів знайти спільну мову, міг пристосуватися до свого адресата; попри те, чи ця ситуація була типова чи нетипова, вигідна чи не вигідна І. Франкові, він майже завжди був коректним і толерантним.

У сучасному мовознавстві функціонує поняття сильної мовленнєвої особистості як певного ідеалу, який визначає вектор дії гуманітарної освіти. Сильній мовленнєвій особистості властиві деякі характеристики та ознаки, серед яких найважливішими є: “енергія” думки, що втілена в “енергію” слова; широта мовленнєвої (дискурсивної) діяльності як наслідок знань, умінь та навичок побудови висловлювань у різних ситуаціях спілкування; здатність йти до мовленнєвої стратегії через гнучкість мовленнєвих тактик; навички в поєднанні плановості мовленнєвих дій та імпровізації; вміння висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, зокрема, враховуючи “живу” реакцію на “живе” слово; розвинута рефлексивність, що виявляється в послідовності плину власної думки,

вміння адекватно висловлювати її з урахуванням реакції співбесідника; вміння відповідати за “словесний вчинок”.

І. Франко – яскрава ілюстрація сильної мовленнєвої особистості з високим рівнем комунікативної компетенції.

Література:

1. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка. – Львів, 1955.
2. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
3. Комеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні та риторичні виміри. – Львів, 2006.
4. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка. – Львів, 1992.
5. Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. стаття і прим. М. Гнатюка. – Львів, 1997.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Дмитро Бучко (Тернопіль)

Іван Франко – основоположник української антропоніміки

Творчість І. Франка є вражаюче багатогранною. Не випадково, схилиючи голову перед величчю генія І. Франка, В. Сімович колись писав, що значення багатогранної діяльності цієї великої Людини з роками постійно зростатиме, тому що І. Франко “не тільки дужий поетичний талант, не тільки автор прекрасних оповідань, чудових творів для дітей, гарний повістяр, добрий драматург, не тільки вчений на європейську міру, не тільки політичний діяч і великий громадянин-революціонер, а й великий учитель народу” [8: 98].

Ми свідомі того, що не менше дев’яноста відсотків людей, які ознайомлені з літературною творчістю І. Франка, навіть не підозрюють, що він є мовознавцем і до того ж основоположником нової мовознавчої науки – української антропоніміки.

Протягом усього свого короткого життя І. Франко цілеспрямовано і послідовно працював над європеїзацією української літератури, науки та культури, над “прилученням української культури до тем і моделей загальноєвропейського і в цілому світового літературного процесу” [7: 21]. Його праця щодо європеїзації нашої культури та науки була постійною та послідовною, і над реалізацією цієї програми він працював усе своє життя. За влучним висловленням С. Єфремова, І. Франко “власною рукою, прикувавши себе до скелі життя, вимостив власними кістками шлях свого народу у майбуття” [3: 491].

Долаючи неймовірно складний шлях, що випав на долю творця нашої культури